

L'Era del Castell (El Catllar). Un assentament de la primera Edat del Ferro al Camp de Tarragona

SANTI MOLERA¹, ANDREU OLLÉ²; PEDRO OTIÑA¹, JOSEP MARIA VERGÈS², JOSEP ZARAGOZA²

I. INTRODUCCIÓ

El jaciment de l'Era del Castell es troba al nucli urbà del Catllar, població de la comarca del Tarragonès situada a 10 km al nord-est de Tarragona. Les restes arqueològiques es localitzen sobre un turó de planta triangular, superfície plana i lleugerament inclinada en direcció nord-est (figura 1), a 74 metres sobre el nivell del mar. Tot el perímetre del turó és abrupte, llevat de l'extrem sud, que manté una certa continuïtat amb el relleu veí. L'emplaçament es troba situat a la riba dreta del riu Gaià, a 500 metres d'un meandre que està a aproximadament a 5 quilòmetres de la seva desembocadura.

El substrat geològic és d'edat miocènica. Litològicament, es compon de sorrenques micàcies amb ciment carbonatat i calcirudites sorrenques. Sobre aquesta base es troba un petit nivell edàfic en el qual s'assentaren les primeres ocupacions.

II. DESCOBERTA I METODOLOGIA

La descoberta del jaciment es va produir de forma totalment fortuïta, en el curs de les obres d'adequació de l'entorn del castell del Catllar, que portava a terme l'ajuntament d'aquest municipi. Durant les tasques per atalussar una de les seccions que van quedar al descobert com a conseqüència d'una excavació arqueològica realitzada a la vall del castell, s'observà un fogar seccionat d'antic, associat a mate-

1. Col·laboradors de l'Institut Universitari d'Arqueologia i Estudis del Món Antic. Universitat Rovira i Virgili, Comte de Rius, 2. E-43003. Tarragona. A/e: infourv@urv.es

2. Àrea de Prehistòria (Unitat d'Investigació associada al CSIC) . Universitat Rovira i Virgili. Pça. Imperial Tarraco, 1. E-43005. Tarragona. A/e: paleo@astor.urv.es

rials ceràmics de l'edat del ferro³. Els treballs, controlats per Josep Zaragoza, van ser aturats immediatament i es va procedir a informar-ne al Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya. Seguidament, s'inicià la intervenció d'urgència, duta a terme entre els dies 17 d'abril i 15 de juny de 1997 per un equip d'arqueòlegs de la Universitat Rovira i Virgili,⁴ i finançada per l'Ajuntament del Catllar.

Inicialment, es realitzaren unes rases per avaluar l'extensió de les estructures, les quals posaren de manifest que les restes arqueològiques s'estenien al llarg de tota la meitat nord del turó. Conegudes les dimensions aproximades de l'assentament, es decidí intervenir sobre la meitat oest, lloc on semblava que la seqüència arqueològica podia trobar-se més completa. Així, s'inicià l'excavació sistemàtica de les estructures, utilitzant el mètode Harris per tal de documentar els diferents elements.

Durant l'excavació, es recolliren sistemàticament mostres per poder realitzar estudis pol·línics, antracològics, carpòlogics, microfaunístics, sedimentològics i micromorfològics. A banda del garbellat tradicional, s'utilitzà la màquina de flotació per processar la totalitat del sediments recuperat a l'interior de les sitges i bona part del que pertanyia a sòls d'ocupació i reblliments constructius. Així mateix, s'han recollit mostres de sediment en les àrees de circulació i en l'interior de les habitacions, tant a zones exposades a l'aire lliure com protegides (angles d'habitació, peus de paret, etc.). Els fogars han estat sistemàticament mostrejats, per l'obtenció de làmines fines de la seva secció i per la recollida de cendres per a l'estudi de les matèries orgàniques. Cap dels elements susceptibles de conservar residus derivats de l'ús en la seva superfície (molins, mans de molí, recipients sencers, bases, etc.) no han estat rentats a l'espera de fer-ne els estudis oportuns.

La major part d'aquests estudis estan en procés d'elaboració i, per tant, en aquest treball no som en disposició d'oferir-ne els resultats, bàsics per a una millor interpretació dels factors de tipus econòmic i paleoambiental.

III. SEQÜÈNCIA OCUPACIONAL

Durant les tasques d'excavació s'han documentat tres fases diferents d'ocupació de l'espai (figura 2). La primera (Era del Castell I) està representada per una sèrie de forats de pal, a la zona nord-est de l'àrea excavada, realitzats en el substrat geològic. Ha estat possible delimitar el perímetre de dos fons de cabanes, de planta oval, d'entre 4 i 5 metres de llarg per 3 d'amplada, que presenten un fogar en posició central. El material associat a aquesta fase consta de ceràmiques fetes a mà, amb decoracions de cordó digitat, mugrons i estries. Tot i que en l'estat actual de

3. La intervenció a què fem referència és la duta a terme per Josep Maria Vergès al fossar del castell a finals de 1996.

4. Volem agrair la col·laboració i les orientacions de tots els companys de l'Àrea de Prehistòria, de l'Institut Universitari d'Estudis del Món Antic, del Servei Arqueològic de la Universitat Rovira i Virgili i dels alumnes que van participar en l'excavació.



Figura 1. Vista general del turó del Castell del Catllar (A. Rifà).

la investigació no podem concretar una datació acurada, podem avançar que ens trobem en un moment de l'edat del bronze final.

La segona fase d'ocupació (Era del Castell II) és la millor documentada des d'un punt de vista arquitectònic, ceramològic i urbanístic. Per les dades de què disposem actualment, sembla correspondre al moment de màxima esplendor del poblat. Aquesta fase és la que constitueix el nucli central d'aquest treball.

La darrera fase (Era del Castell III) correspon a l'ibèric antic. D'aquest moment tenim un baix grau de coneixement pel seu mal estat de conservació. Només s'ha localitzat una habitació i un mur que molt probablement tancava el poblat pel cantó nord. Els estrats han proporcionat material ceràmic indígena i importacions punicoebusitanes, a partir de les quals podem proposar una cronologia entre el segon quart del segle VI i mitjans del V abans de la nostra era.

A l'hora de fer valoracions, cal tenir en compte que molt probablement no estem treballant amb la superfície total del poblat, ja que les estructures s'estenen cap a l'àrea ocupada pel castell medieval.

IV. LA PRIMERA EDAT DEL FERRO A L'ERA DEL CASTELL (ERA II)

Com ja hem esmentat, aquesta fase és la més extensa i la més ben conservada. En aquest sentit, l'Era del Castell omple un buit en el coneixement del poblament protohistòric i dels primers contactes amb els pobles colonials, en aquest cas els fenicis, del Camp de Tarragona, ja que és l'únic assentament d'aquesta cronologia documentat en l'esmentada àrea geogràfica.

a. Urbanisme i construcció

A l'àrea excavada s'han documentat habitacions disposades en tres fileres orientades nord-oest sud-est, articulades per dos carrers que oscil·len entre els 60 i els 100 cm d'amplada. Aquests carrers són perpendiculars a les corbes de nivell, disposició que facilita el seu funcionament com a desguàs de les aigües de pluja (figura 3).

Les estances d'aquesta fase són de planta rectangular, amb una mitjana de 4 metres de llargada per 2,5 d'amplada. Els trams conservats dels murs estan majoritàriament construïts amb blocs tabulars d'una calcària procedent de les formacions de tapàs de la zona, que localment s'anomena pedra de fil, tot i que també hi trobem gresos, còdols de riu i molins de granit reaprofitats. En tots els casos, l'aparell es troba lligat amb fang. En cap cas s'han documentat trinxeres de fonamentació, ja que els murs se solen assentar directament sobre el substrat miocè o bé sobre la prima capa de terra vegetal que el cobreix en alguns casos. El gruix de les parets oscil·la entre els 35 i els 50 centímetres, i presenten un aparell regular, amb blocs lleugerament escairats i disposats en rengleres horitzontals.

En tres de les estances s'han documentat enlluïts a les parets interiors, realitzats amb fines capes de fang de tonalitats marrons clares i verdoses, procedent de les formacions geològiques immediates al jaciment.

Desconeixem fins a quina alçària arribava la construcció en pedra, ja que l'alçària màxima documentada és de 80 centímetres. La presència d'argila a l'interior de les habitacions permet plantejar que el tram superior estigués construït amb fang, o bé que la coberta, molt possiblement feta amb elements vegetals, portés un recobriment d'aquest material.

S'han documentat forats de pal en forma de con invertit al centre de dues estances. Aquests elements indiquen l'existència d'un suport de la coberta o bé d'una estructura interna suspesa. Cal assenyalar que aquestes dues habitacions són les úniques que no tenen paviment i tampoc no presenten fogars.

La primera distribució urbanística es modifica parcialment en un moment indeterminat d'aquest període. Aquesta remodelació es concentra al sector nord i comporta l'amortització del carrer est, la remodelació d'estructures i la construcció de nous habitatges. Es documenta una tendència a ampliar les dimensions de les habitacions. El cas més significatiu en aquest sentit és la fusió en una sola estança dels àmbits 29a i 29b. Des d'un punt de vista constructiu, no s'observen diferències amb l'esmentat anteriorment.

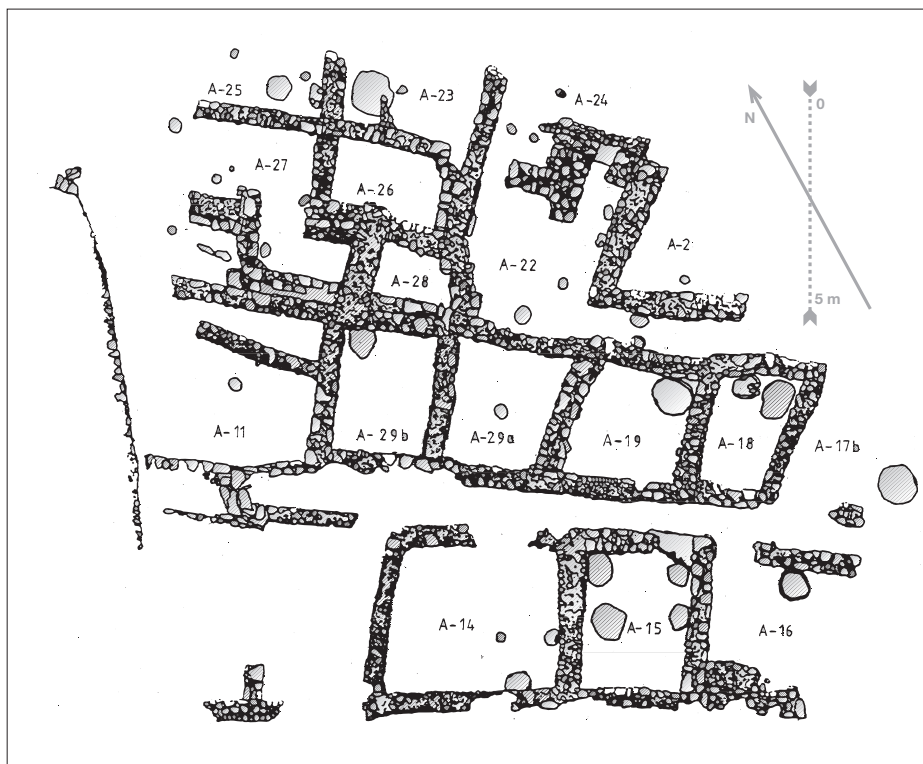


Figura 2. Planta de l'àrea excavada durant la campanya de 1997, amb la numeració dels àmbits (O. Curulla).

Paviments

A l'interior de les habitacions es documenta un nivell de regularització del pendent natural del substrat. Per sobre d'aquesta regularització es disposen paviments de terra batuda, d'uns 5 centímetres de potència, construïts amb el sediment arenós de color groguenc procedent de la descomposició de la calcirudites sorrenques del substrat. Sovint, s'hi barreja tapàs esmicolat, la qual cosa dona una coloració blanca amb aparença de calç.

Llars de foc

Els fogars documentats a les habitacions presenten una certa variabilitat. D'acord amb la tipologia proposada per Pons i Molist (1989, 137-142), es poden agrupar en tres grans tipus. Els més senzills són dos fogars sobreposats a l'àmbit A-23, en cubeta, perfectament rectangulars i amb una capa refractària de fang. En segon lloc, disposem d'un fogar amb sola sobreaixecada il·limitada, a l'àmbit A-14. Fi-



Figura 3. Vista dels àmbits separats pel carrer.

nalment, a l'àmbit A-27, ens trobem amb una llar de tipus semiexcavat no limitat, si bé aquesta definició no encaixa del tot amb la forma de la llar, ja que aquesta es troba del tot excavada i la seva superfície superior queda a la mateixa alçada del paviment. La seva planta és quadrada, amb unes dimensions de poc més d'un metre de costat, i presenta una capa refractària de codolets recoberta d'argila. Aquest darrer tipus es repetirà en la fase posterior, Era del Castell III, concretament en els àmbits A-29 i de nou en l'A-27.

En tots els casos, els fogars ocupen una posició central en les habitacions, lleugerament desplaçats cap a la paret oposada a l'accés.

Sitges

Totes les sitges documentades a l'Era del Castell corresponen a la fase II, i es troben localitzades a l'interior de les habitacions. La seva forma és globular, amb boques de 60-80 centímetres de diàmetre, i amb una profunditat màxima de 130 centímetres. L'habitació més significativa en aquest sentit és l'A-15 (figura 4), on s'han localitzat quatre sitges, associades a un morter in situ i a una sèrie de molins que aparegueren en el seu interior.

Aquests elements ens permeten plantejar el funcionament d'aquesta habitació com a àrea d'emmagatzematge. Tot i que hi ha altres habitacions que disposen de sitges (A-16, A-17b, A-18, A-19 i A-29b), en cap cas se n'ha localitzat més d'una.

És significatiu el fet que en un mateix àmbit mai no es troben associats les sit-



Figura 4. Vista de l'àmbit 15, amb quatre sitges.

ges amb els fogars. Aquesta dada indica una especialització funcional dels diferents àmbits, amb zones d'habitatge i zones d'emmagatzematge i processament de productes agrícoles ben diferenciades.

b. Materials recuperats

La ceràmica a mà

Aquest tipus de ceràmica predomina clarament sobre les produccions a torn. Les pastes són majoritàriament de color gris fosc, tot i que també trobem tonalitats negres i diferents gammes de marrons, amb desengreixants bàsicament calcaris. Dins de les formes, predominen les de vora exvasada de perfil rectilini, amb bisell o sense. Les bases són majoritàriament planes, tot i que també són presents els peus anulars poc alts.

Predominen els recipients de dimensions mitjanes o petites —especialment aquests últims— per sobre dels de grans dimensions, els quals hi són presents d'una manera testimonial.

L'element de decoració més abundant és el cordó, decorat amb empremtes digitals en la majoria dels casos i incisions d'orientació obliqua en altres. Es tracta de cintes de fang adherides a la superfície del recipient que apareixen definint una línia horitzontal, gairebé sempre situada al coll del recipient, tot i que també són presents els cordons entrecreuats. També apareixen peces decorades amb acanalats i incisions i mugrons, aquests darrers generalment situats al diàmetre màxim de la peça.

Entre aquest conjunt de materials, cal destacar una imitació de pithoi amb quatre nanses bífides de pasta grisa fosca molt grollera, i un petit recipient en l'interior del qual hem recuperat restes d'ocre.

Ceràmica a torn

Els únics recipients ceràmics a torn documentats a l'Era del Castell dins de la fase de la primera edat del ferro corresponen a produccions fenícies. Totes les àmfores pertanyen a les factories del sud peninsular. Per a la classificació d'aquest tipus de material hem seguit el treball de Joan Ramón (1995).

Àmfora fenícia T-10.1.1.1

Representada per un únic fragment, procedent de l'estrat superficial. La pasta és de dos colors, gris clar i marró, amb el desengreixant amb partícules de color negre característic de les produccions de l'estret de Gibraltar. Es tracta d'una vora llarga de 10 centímetres de diàmetre, amb una petita inflexió en la part baixa. La part superior de la vora finalitza d'una manera fina i lleugerament arrodonida i lleugerament exvasada. Joan Ramón (1995) dóna a aquest tipus una cronologia que abasta des del segon quart del segle VIII abans de la nostra era fins la primera meitat del segle VII abans de la nostra era.

Àmfora fenícia T-10.1.2.1

Es tracta de l'àmfora fenícia occidental més documentada a Catalunya. A l'Era del Castell se n'han recuperat quatre vores, tres de les quals provenen de l'estrat superficial, mentre que la restant es localitza a la unitat estratigràfica 2002, corresponent a l'amortització d'un dels carrers. Les pastes d'aquestes formes són majoritàriament de dos colors, combinant diferents tonalitats de marrons amb grisos. Presenten el mateix tipus de desengreixant que la forma anterior.

Tot i que aquest tipus presenta diferents variants, tal i com ho demostren les vores de l'Era del Castell, formalment totes responen a un mateix esquema de producció. Aquest, consisteix en un llavi col·locat directament sobre l'esquena, amb una projecció vertical. La cara exterior pot ser rectilínia, còncaua o concavoconvexa, i l'alçària pot variar entre les unes i les altres. Per a aquest model s'ha proposat una cronologia de 650-575 abans de la nostra era, una mica posterior a la forma anteriorment descrita.

Al marge de les àmfores, es va recuperar a l'interior d'una sitja un fragment informe de ceràmica a torn decorat amb una banda d'engalba vermella. La pasta presenta un color vermellós intens, amb desengreixants de quars molt fi i punts blancs, segurament de calç.

La peça ha estat identificada per Joan Ramón⁵ com un fragment d'una urna d'origen centromediterrani, possiblement de l'àrea de Cartago. El context en què

5. Agraïm a Joan Ramón el seu ajut en la identificació d'aquest fragment.

va ser recuperada, associada amb material a mà de tradició Camps d'Urnes, ens permet datar aquesta peça entre la segona meitat del segle VII abans de la nostra era i el primer quart del VI abans de la nostra era

Metalls

Quant al metall, cal destacar la troballa d'una vintena d'objectes de bronze, entre els quals cal destacar una fíbula de doble ressort, dos botons, una anella, dues puntes de fletxa i un ham de pesca. També s'han trobat tres elements de ferro.

Tots aquests materials es troben actualment en procés de restauració i estudi, i seran tractats en treballs posteriors.

Indústria lítica

El principal grup d'objectes lítics són els molins barquiformes de granit. En l'excavació se n'han recuperat gairebé una cinquantena, als quals cal sumar els localitzats en superfície a l'entorn del jaciment i els que es troben incorporats a les parets del castell. Aquest tipus de molí és el més antic conegut a la Mediterrània occidental, i perduren d'una manera estable fins a la meitat del primer mil·lenni abans de la nostra era (Alonso, 1996). En alguns casos, han aparegut també les mans de molí.

Relacionats també amb el tractament dels productes agrícoles, han aparegut dos morters de calcària i diverses boles de sílex, possiblement utilitzades com a matxucadors.

També s'ha d'assenyalar la presència d'ascles de sílex, palets de riu utilitzats com a allisadors i brunyidors i d'una destrat de pedra polida.

Fauna

La fauna recuperada es troba actualment en procés d'estudi.

Entre la fauna terrestre predominen els individus joves de *Sus* i oviscaprids, i entre la marina s'han pogut identificar la sèpia, l'escopinya, el barretet i el petxinot i una espina d'un peix indeterminat.

Totes les petxines presenten una perforació, per la qual cosa fa pensar en la seva utilització com a objectes ornamentals. En aquest sentit, també cal destacar una làmina corbada d'os d'un gran mamífer que presenta uns petits forats, a l'interior dels quals encara es conserven restes de bronze.

Com a úniques restes antropològiques, comptem amb dues dents, una de les quals és de llet.

V. CONSIDERACIONS FINALS

L'Era del Castell és el primer jaciment localitzat al Camp de Tarragona que presenta una seqüència contínua des del bronze final fins a l'ibèric antic.

És especialment interessant el fet que s'hagi documentat el pas de l'hàbitat en

cabanes a l'hàbitat en pedra, i el seu desenvolupament durant la primera edat del ferro i l'ibèric antic.

Pel que respecta a la segona fase de l'Era del Castell, en la qual hem centrat aquest article, cal assenyalar que comparteix característiques tant amb assentaments del Penedès com de la zona de l'Ebre.

Al Penedès durant els darrers anys s'han identificat una sèrie de jaciments de cronologia similar (MESTRES *et al.*, 1994-1996). Entre aquests, cal destacar l'assentament de l'Hort d'en Grimau (Castellví de la Marca), on es van documentar un fons de cabana i una sitja de la primera edat del ferro (MESTRES *et al.*, 1990; 1994-1996); Pou Nou II (Olèrdola) on es documentaren quatre sitges i tres fosses de la mateixa cronologia (MESTRES *et al.*, 1994-1996); i el Pujolet de Moja (Olèrdola), amb sis sitges, un fons de cabana i dues grans fosses (MESTRES *et al.*, 1997). Tots aquests jaciments presenten fons de cabanes, sitges i fosses, però en cap cas no s'ha documentat cap estructura en pedra.

Pel que fa a l'àrea de l'Ebre, trobem jaciments amb construccions en pedra com la Ferradura (MALUQUER, 1983), Barranc de Gàfols (ASENSIO *et al.* 1994-1996; BELARTE *et al.*, 1992; 1994) o el Coll del Moro de la Serra d'Almos (BELARTE, 1997).

Pel que fa a les estructures en pedra i a l'urbanisme, s'observen certes similituds amb l'àrea de l'Ebre. Tot i que a l'Era del Castell les estances rectangulars presenten poques diferències mètriques entre el costat llarg i el curt, a la resta de jaciments la planta és més allargada (BELARTE, 1997). En aquest sentit, el paral·lel més proper el trobem al poblat de Coll del Moro de la Serra d'Almos, excavat als anys cinquanta pel doctor Salvador Vilaseca.

D'altra banda, la presència de sitges i l'absència de grans contenidors ceràmics ens remet a les pràctiques d'emmagatzematge documentades a la zona del Penedès, mentre que ens distància de les identificades a la zona de l'Ebre i a la zona de Lleida; la Ferradura (MALUQUER, 1983), Barranc de Gàfols (ASENSIO *et al.*, 1994-96; BELARTE *et al.*, 1992, 1994) i els Vilars (ALONSO *et al.*, 1996).

Per últim, cal destacar que la presència de materials procedents de les factories fenícies de la zona de l'estret de Gibraltar a l'Era del Castell confirma el contacte de les poblacions costaneres del nord de la província de Tarragona amb el món colonial fenici

BIBLIOGRAFIA

- ALONSO, N. (1996). Els molins rotatius: origen i expansió en la Mediterrània occidental, *Revista d'Arqueologia de Ponent*, **6**: 183-188, Lleida.
- ALONSO, N.; GARCÉS, I.; JUNYENT, E.; LAFUENTE, A.; LOPEZ, J. B.; MIRÓ, J. M.; ROS, M. T. i ROVIRA, M. C. (1996). "L'assentament dels Vilars (Arbeca, les Garrigues): Territori, recursos i activitats". *Gala* [Sant Feliu de Codines], **3-5**: 319-339.

- ASENSIO, D.; BELARTE, M.C.; FERRER, C.; NOGUERA, J.; SANMARTÍ, J. i SANTACANA, J. (1994-1996). "El poblament de les comarques del curs inferior de l'Ebre durant el Bronze Final i la primera edat del ferro". *Gala* [Sant Feliu de Codines], **3-5**: 301-317.
- BELARTE, M.C.; MASCORT, M.; SANMARTÍ, J. i SANTACANA, J. (1992). "El yacimiento del Barranc dels Gàfols (Ginestar, Ribera d'Ebre): un modelo protohistórico de colonización agrícola". *Butlletí Arqueològic Reial Societat Arqueològica Tarraconense* [Tarragona], èp.V, **13**: 55-67.
- BELARTE, M.C.; SANMARTÍ, J. i SANTACANA, J. (1994). "El asentamiento protohistórico del Barranc de Gàfols (Ginestar, Ribera d'Ebre, Tarragona)". *Primer Congreso de Arqueología Peninsular* [Porto], p. 231-247.
- BELARTE, M.C. (1997). *Arquitectura domèstica i estructura social a la Catalunya protohistòrica*, Barcelona.
- MALUQUER DE MOTES, J. (1983). *El poblado paleoibérico de La Ferradura, Ulldecona*, Tarragona. *P.I.P.*, VII, Universitat de Barcelona, Barcelona.
- MESTRES, J.; SANMARTÍ, J. i SANTACANA, J. (1990). "Estructures de la primera edat del ferro de l'Hort d'en Grimau (Castellví de la Marca, Alt Penedès)". *Olerdulae* [Vilafranca del Penedès], **1-4**: 75-117,.
- MESTRES, J.; SENABRE, M.R. i SOCIAS, J. (1994-96). "L'Alt Penedès a la primera edat del ferro: consideracions a l'entorn d'un model d'ocupació de territori", *Gala* [Sant Feliu de Codines], **3-5**: 247-263,.
- MESTRES, J.; NADAL, J.; SENABRE, M.R.; SOCIAS, J. i MORADAS, N. (1997). "El Pujolet de Moja (Olèrdola, Alt Penedès), ocupació d'un territori durant el neolític i la primera edat del ferro". *Tribuna d'Arqueologia 1995-1996*. Barcelona: Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, p.121-148.
- MOLERA, S.; OLLÉ, A.; OTIÑA, P. i VERGÉS, J. M. (1997). "L'assentament protohistòric de l'Era del Castell". *Recull. La Revista del Catllar* [El Catllar], **3**: 17-22.
- MOLERA, S.; OLLÉ, A.; OTIÑA, P. i VERGÉS, J. M. [en premsa]. "Primeros resultados de la excavación del poblado protohistórico de l'Era del Castell (El Catllar, Tarragona)". *Actas del XXIV Congreso Nacional de Arqueología* [Cartagena].
- PONS, E. i MOLIST, M. (1989). "Les structures domestiques de cuisson durant la Protohistoire en Catalogne". *Pré-actes du Colloque international. Habitats et structures domestiques, en Méditerranée occidentale durant la protohistoire* [Arles-sur-Rhône].
- RAMÓN, J. (1995). *Las ánforas fenicio-púnicas del mediterraneo occidental*. Barcelona.